

ДО 250 РІЧНИЦІ ВИХОДУ В СВІТ ПРАЦІ КАРЛА ЛІННЕЯ “ФІЛОСОФІЯ БОТАНІКИ”

В.Г. СОБКО, М.Б. ГАПОНЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 Київ, вул. Тімірязєвська, 1

16 вересня 1750 р., долаючи тяжку хворобу, К. Лінней успішно закінчив свою працю “*Philosophia botanica*”, присвячену його королівській величності раднику таємного комітету, славнозвісному і ясновельможному пану барону Андреасу фон Хьопкіну, члену королівського риксдагу, кавалеру ордена Серафима.

Біологія як наука про загальні закономірності органічного життя у XVIII ст. лише формувалась і не відповідала сучасному її змісту, проте сам термін вперше запропонував К. Лінней (§ 52). Одне з основних завдань, які ставив перед собою дослідник, зводилось до систематизації безмежного числа фактів, накопичених описовою наукою і практикою.

Науковий подвиг К. Ліннея не обмежується лише систематизацією біологічних феноменів, але в цій статті розглянуто в основному філософські підвалини систематики рослинного світу. Рецензія ґрунтується на російському перекладі праці, який виконали Н.Н. Забінкова і С.В. Сапожникова й опублікували її в 1989 р. накладом 7200 примірників.

У той період розпочинався розпад Радянського Союзу, відбувалося пасивне бродіння в наукових колах і ця значна подія залишилася, на жаль, поза увагою і не була оцінена належним чином. Не лише “*Філософія ботаніки*”, а й праці К. Ліннея, опубліковані ним раніше в оригіналі, радянським читачам були не відомі.

К. Лінней опублікував кілька ґрунтовних праць, серед яких *Sistema naturae*, 1735; *Fundamenta botanica*, 1736; *Sponsalia plantarum*, 1746; *Flora suecica*, 1745 і *Fauna suecica*, 1746.

Основний задум і композиція монографії “*Філософія ботаніки*”, яка складається з 12 розділів (читайте один розділ за один місяць) і 365 параграфів чи канонів (вивчайте один канон щоденно), намітились уже в праці “*Основи ботаніки*”. Упродовж 15 років вони розглядались, трансформувались і певною мірою синтезувались в інших публікаціях.

Нова фундаментальна праця стала не лише науковим посібником для низки поколінь ботаніків, а й теоретичною платформою реформ в описовій ботаніці, які згодом здійснились у відомій книзі “*Види рослин*” (*Species plantarum*, 1753).

Розглянемо стисло кожен розділ книги зокрема. Чотири канони записано вже в передмові.

1. Все, що трапляється на землі, належить натураліям.

2. Натуралії належать трьом царствам природи: камінню (мінералам), рослинам, тваринам.

3. Каміння (2) росте. Рослини (2) ростуть і живуть (133). Тварини (2) ростуть, живуть і відчують.

4. Ботаніка є природничою наукою, яка вивчає рослини (3). Зазирнемо вперед, у канон 133, в якому ширше розглянуто дефініцію бо-

таніки. Вона тлумачиться так: рослини, хоча й позбавлені відчуття, їм, подібно до тварин (3), властиві народження, живлення, вік, рух, пульсація (161), хвороби, смерть, анатомія та організація. Народження (Ortus) — з насіння або з бруньки, живлення (Nutritio) — тонким перегноєм Кюльбель з водою і повітрям Гельс, вік (Astas) — дитинство, юність, зрілість, старість; дерева: Hedera. Крім двох останніх слів, значення яких у цьому контексті розгадати нелегко, добре простежується схема, яку нині можна назвати великим життєвим циклом рослин. Отже, К. Лінней був, можливо, першим, хто звернув увагу на індивідуальний розвиток рослин.

У першому розділі монографії "Бібліотека", який за сучасними уявленнями варто класифікувати як бібліографічний список чи путівник у літературу і кризь призму якого розглянуто обширну галерею попередників і сучасників дослідника, яких К. Лінней поділив на 48 груп: від фітологів, збирачів і батьків ботаніки до спостерігачів, дієтиків, систематиків і номенклаторів. Себе він зарахував до флористів (8), знавців лапландської і шведської флор. Варто, звичайно, було б згадати йому себе як філософа (18) і систематика (46).

Наступні 6 розділів праці становлять фундамент "Філософії ботаніки". Це "Класи рослин" (розд. II); "Шлюби рослин" (розд. VII, VIII, IX); "Критика ботаніки" (розд. X); "Властивості рослин" (розд. XI).

Вони виконані К. Ліннеєм у саду Г. Кліффорта і особистого дослідження ботанічної науки в Англії і Франції. У цей час К. Лінней знайомиться з ідеями Бернара Жюсьє, з його "природною системою", яка спонукала дослідника до глибоких роздумів і нових систематичних пошуків.

Проблеми "ботанічної філософії", які цікавили К. Ліннея в "Основах ботаніки", було додатково розглянуто в розд. IV "Плодоношення", розд. VI "Ознаки" та розд. XI "Нариси".

Під час ознайомлення з текстом праці "Філософія ботаніки" не можна не помітити, що К. Лінней творив її в двох аспектах, про що він повідомляє у "Зверненні до читача".

Перший аспект — суто педагогічний: потрібно ознайомити зацікавлених осіб з основами но-

вої систематики, розкрити суть морфології і пояснити власну термінологію.

Другий аспект — загальнобіологічний: пошук способів подолання протиріч, які виникають у процесі досліджень. К. Лінней помітив шпарку у власному афоризмі "Видів (speciss; 155) ми налічуємо стільки, скільки різних форм було створено спочатку" і шукає способи подолання своїх сумнівів. Гострій критиці піддав тезу "про стать у рослин, хоча факт існування статі було зафіксовано ще в IX ст. Ниткою Аріадни в ботаніці є система (155), без неї наука — хаос. Цікаво, що у "Системі природи" дослідник поміщає людину разом з мавпами і напівмавами в групу приматів і тим самим на 120 років раніше, ніж Ч. Дарвін натякає на походження людини.

"Філософія ботаніки" — оригінальна за своєю структурою праця. В ній біологічний аналіз розглянуто у порівнянні з термінами і канонами чи тезами попередників: квітки рясок вперше описані А. Валіснером, Л. Фукусом (Fuci) — Р.А. Реомюром, пелюлярій — Б. Жусьє. В праці перелічено всі роди, відомі на той час, автори, які першими згадали чи описали ці таксони, детально розглянуто фітоніміку й етомологію. Головною думкою в праці (розд. IX, Varietates) закарбовано попередження дослідника майбутнім ботанікам про небезпеку забруднення таксону "вид" численними різновидами, використання яких доцільне лише в садовій практиці людини, кулінарії і медицині.

На думку автора, бездумне використання різновидів загрожує "катастрофою ботаніці" (читай у систематиці — В.С.). К. Лінней не згадує, що першим, хто підняв спис проти різновидів, був Себастьян Айян, а згодом і Бернар Жюсьє — великий реформатор систематики рослин, Альберт Галер та ін. У своїх нарисах (розд. XI, Adumbrationes) дослідник скрупульозно розглядає історію рослини — все те, що стосується її морфології, екології і поширення, а в останньому розділі (Vires) — всі властивості від запаху і смаку до плодів, якими можна скористатися.

У короткому викладі неможливо перелічити всі позитиви праці "Філософія ботаніки" — книгу потрібно мати і вивчати як ботанічну молитву. Зауважимо, що в ботанічних колах Ук-

раїни були ботаніки, які ігнорували або несвідомо порушували канони К. Ліннея. Тому у "флорах" і "визначниках" багато родів названо двома словами (наприклад, агалік-трава, вовчі ягоди, котяча м'ята), а ті, що названі на честь відомих ботаніків (*Hottonia*, *Matthiola*, *Lonicera*), іменуються українською мовою, хоча поруч і часто поширені латинські кальки (анемоне, еремогоне, малопе), які часом не дуже милозвучні (*Gymnocladium*, *Gymnospermium*).

Гадаємо, було б дуже добре, аби керівництво УБТ віднайшло можливість перек-

ласти "Philosophia botanica" і "Species plantarum" на українську мову і тим самим дало б змогу широким колам ботаніків ознайомитися з цими фундаментальними працями великого вченого. Про те, що Карл Лінней був ученим світового масштабу, свідчить його наукове реноме, написане на титульній сторінці книги: Королівський Архіатр, професор медицини і ботаніки в Упсалі, член королівських Академій в Монпельє, Берліні, Тулузі, Упсалі, Стокгольмі і член-кореспондент Паризької Академії наук.